

DỊCH NÓI: DẠY HAY LUYỆN?

TS. Lê Văn Nhân

Đại học Hà Nội

Tóm TẮT

Dịch nói (phiên dịch) như một loại hình giao tiếp trực tiếp qua trung gian được hiểu như kỹ năng ngữ ngôn đặc biệt với các thao tác bằng hai ngôn ngữ - tiếng mẹ đẻ (Việt) và ngoại ngữ (Nga). Trên thực tế kết quả đào tạo phiên dịch (dịch nói tiếp, dịch đuôi) Việt-Nga trong nhiều năm qua tại các cơ sở đại học chuyên ngữ tiếng Nga ở nước ta còn thấp, cụ thể là chưa đáp ứng nhu cầu về dịch thuật của xã hội. Nên thay đổi quan niệm về đào tạo phiên dịch: không thể dạy Dịch nói theo nghĩa truyền thống mà chủ yếu là luyện tập để hỗ trợ việc nâng cao những tố chất quý giá của người phiên dịch: các cách nắm bắt và xử lý làm chủ thông tin trong lĩnh hội và giải mã, khả năng cải biên thông báo, truyền đạt đa dạng, vừa và đủ ý định phát ngôn của diễn giả người bản ngữ Nga hay Việt như đơn vị dịch nói – đó chính là những chia sẻ một phần kinh nghiệm đào tạo phiên dịch Việt-Nga tại Trường Đại học Hà Nội.

Устный перевод как форма прямой коммуникации через посредника понимается как речевое умение, реализуемое на двух языках – родном (вьетнамском) и иностранном (русском). Практика показывает, что в последние десятилетия в языковых вузах Вьетнама обучение русистов-устных последовательных переводчиков далеко не успешно, не удовлетворяя потребности общества в устном переводе. Необходимо изменить взгляд на подготовку устных переводчиков, согласно которому устный перевод не подлежит обучению в традиционном понимании, а формируется на базе тренировок, что помогает развитию драгоценных качеств устных переводчиков. Сюда относятся способы восприятия на недолгую память и моментальной обработки принимаемой на слух информации для декодирования и трансформации содержания сообщения, разнообразному использованию в достаточной дозе средств устной передачи речевой интенции (намерения) русского или вьетнамского оратора, а последнее понимается как единица устного перевода – вот некоторые извлечённые из практики подготовки переводчиков в Ханойском университете положения, которыми хотелось бы поделиться с читателями.

Trong các chương trình đào tạo Cử nhân ngoại ngữ chuyên ngành tiếng Nga của các trường Đại học chuyên ngữ đều có Dịch với tỷ lệ, thời lượng và chất lượng các môn Dịch viết, Dịch nói, Lý thuyết Dịch và các Chuyên đề Dịch khác nhau. Khi đào tạo giáo viên ngoại ngữ cho các trường đại học và phổ thông trung học là không đáng kể trong bối cảnh vị thế tiếng Nga giảm sút trong số các ngoại ngữ được phổ biến và sử dụng tại Việt Nam thì trên thực tế đại đa số sinh viên sau khi tốt nghiệp, dù đã học hết các môn theo chương trình dịch, rất khó khăn đảm nhận công tác dịch thuật, trong nhiều khóa gần đây rất ít, thậm chí không có người làm nổi phiên dịch, kể cả dịch tham quan-du lịch đơn giản. Có nhiều nguyên nhân khách quan và chủ quan, nhưng theo chúng tôi, chủ yếu là quan niệm sai về việc đào tạo phiên dịch đại trà (diện rộng), qua đó người học nào sau này cũng có thể làm phiên dịch được, và liên quan

đến nó là giáo viên (trong đó rất ít người có thể đảm đương với mức độ thành công nhất định công tác phiên dịch, phần lớn chỉ làm “thầy dạy dịch” chứ không làm nổi “thợ dịch”) cố gắng dạy dịch với các cách truyền đạt, luyện tập và kiểm tra cặn kẽ truyền thống, - đó là “*dịch học đường*”/”*учебный перевод*”, hoàn toàn không phù hợp với hoạt động thực dịch.

Người phiên dịch, theo chúng tôi, phải có sự uyên bác nhất định (nếu không gọi là *thông thái trời ban*): nắm vững cả hai ngôn ngữ (tiếng mẹ đẻ và ngoại ngữ)* không chỉ ở cấp độ ngữ âm, ngữ pháp mà quan trọng hơn là cấp độ từ vựng gắn liền với văn hóa dân tộc, kịp thời nắm bắt thông tin, có sức khỏe, trí nhớ tốt và linh hoạt, nhanh nhạy thao tác ngữ ngôn (lời nói) với các cách biểu đạt và biểu cảm đa dạng, khéo lựa chọn văn phong.

Được biết, các trung tâm đào tạo phiên dịch cao cấp ở nước ngoài (Pháp, Mỹ, Đức) tuyển học viên chủ yếu từ những người đã tốt nghiệp đại học chuyên ngành và ngoại ngữ, với tiêu chí rất cao về ngôn ngữ (kể cả tiếng mẹ đẻ) phù hợp, phản ứng linh hoạt trước các tình huống nảy sinh, thông suốt chủ đề chính-phụ gắn với lĩnh vực chuyên môn, chủ động điều hành giao tiếp với tư cách là nhân vật trung gian (*посредник*). Như vậy, những tố chất trên đây phải có sẵn và người phiên dịch phải có quá trình rèn luyện, bổ sung, nâng cao những gì gắn với bẩm sinh – điều đó có nghĩa: trong tất cả các kỹ năng ngữ ngôn, *Dịch nói (Dịch nói tiếp/Dịch đuổi)* là loại kỹ năng giao tiếp đặc biệt, hình thành chủ yếu trên cơ sở năng lực cá nhân bẩm sinh, *không thể (và không nên) dạy theo dạng truyền thụ kiến thức* được – chỉ *có thể (và cần thiết) rèn luyện và tập luyện* nhằm tăng hiệu quả giao tiếp bằng ngôn ngữ qua trung gian. Vậy phải luyện-tập như thế nào? Sau đây xin được chia sẻ chút kinh nghiệm cá nhân sau nhiều năm vừa giảng dạy tiếng Nga cho người Việt, vừa làm phiên dịch cho các chuyến giao lưu Việt Nam-Liên Xô/Nga, qua những thao tác luyện-tập hỗ trợ đắc lực cho việc đào tạo phiên dịch Nga-Việt.

Chúng ta đều biết, khi thực hiện Dịch viết (ngoại trừ bài thi, kiểm tra) không hạn chế về thời gian, có thể sử dụng thoải mái các loại từ điển-sách tra cứu, rà đi soát lại bản dịch, thậm chí chữa hoặc dịch lại, nhưng Dịch nói phải tiến hành trong thời gian eo hẹp, thông thường thông tin bằng một ngôn ngữ chỉ phát ra với tốc độ lời nói bình thường (hoặc nhanh), chỉ một lần, không nhắc lại, người phiên dịch phải tập trung cao độ để hiểu (đôi khi phải đoán) thông tin mà không sử dụng bất cứ nguồn tài liệu tra cứu trợ giúp nào, lưu giữ trong trí nhớ tạm thời và giải mã ngay tức thời ra ngôn ngữ khác – đó là một việc làm đòi hỏi tốc độ, không hề dễ dàng. Nhiều người học cho biết: cái khó của Dịch xuôi bắt nguồn từ việc nhận biết, lĩnh hội thông tin qua nghe bằng tiếng Nga không đơn giản – với tâm trạng căng thẳng, họ cố gắng ghi chép (không phải ghi nhanh, tốc ký) mà không biết rằng việc làm đó ảnh hưởng tiêu cực tới kỹ năng nghe-hiểu (mà ghi chép thì chẳng được bao nhiêu), đến khi dịch thì họ không còn nhớ thông tin theo cả hướng trật tự logic các phần tin, theo cả hướng mạch chính của thông tin. Ưu điểm của Dịch ngược là người học nghe và lĩnh hội thông tin bằng tiếng Việt nên dễ dàng lưu vào trí nhớ tạm thời trước khi chuyển mã; cái khó và đáng ngại nhất là khi dịch sang tiếng Nga, ngôn ngữ biến hình với đủ loại dạng thức của từ, mẫu cấu trúc cú pháp, người học thường lúng túng, chuyển dịch sai thông tin, thậm chí quên luôn phần chính của thông tin, đôi khi vì loay hoay diễn đạt các chi tiết phụ của thông tin thì đã hết thời gian quy định! (Song thực tế dạy dịch nhiều năm cho thấy nghịch lý: điểm dành cho phần Dịch ngược Nga-Việt thường cao hơn phần Dịch xuôi Việt-Nga, có lẽ do người chấm thường dễ nhẹ tay hơn khi nghiêng về xu hướng “*dính áo ăn tiền*” như trên thao trường bắn đạn thật vào bia “*thăng còm*”!). Rõ ràng, khâu nghe-nắm bắt thông tin trước khi dịch có quan hệ mật thiết với kỹ năng nghe-hiểu trong Thực hành tiếng, được người học làm quen nhiều lần trước đó. Tuy nhiên, khác biệt của nghe trong Dịch nói, theo chúng tôi, nên là nghe-xác định lõi thông tin (*стержень информации*) – nhận biết thông báo chính, nếu cần thì bỏ bớt chi tiết vì đại đa số thông báo đều có độ “*du thừa*

thông tin” nhất định (*информационные излишки*). Ngay bằng một thứ tiếng, nghe và nhắc lại thông báo với đầy đủ chi tiết là một việc làm ít khi xảy ra trong giao tiếp thực. Nếu đối với Dịch viết, đơn vị dịch (*единица перевода*) có thể là từ, cụm từ, ngữ đoạn, câu thì khi áp dụng cho Dịch nói với đặc trưng lĩnh hội thông tin để chuyển mã sang ngôn ngữ khác trong khung thời gian ngặt nghèo, theo chúng tôi và qua thực tế dịch thuật, đơn vị dịch nên được coi là *ý định phát ngôn* (*речевое намерение, речевая интенция*). Khái niệm này có thể mâu thuẫn với yêu cầu dịch truyền đạt lại thông tin gần như đầy đủ mà đa số các giáo viên đòi hỏi ở người học. Nên tạo điều kiện cho họ tập nhiều lần truyền đạt lại thông tin, chủ yếu ở dạng thông báo cô đọng thông tin vừa lĩnh hội (không dịch), lúc đầu là bằng một thứ tiếng (hoặc tiếng Việt, hoặc tiếng Nga) luyện thao tác “nội dịch”, đặc biệt nếu trong thông báo chứa từ ngữ đặc thù, thành ngữ, tục ngữ vốn ít khi có đơn vị tương đương ở ngôn ngữ khác, về sau là bằng thứ tiếng khác (Nga → Việt; Việt → Nga).

Do đặc thù cấu trúc cú pháp, đa số thông báo trong các văn bản nói không những cho phép lược bỏ (hoặc thay đổi) phần nào đó (kể cả phần chính) mà còn chấp nhận cải biên theo trật tự phân bố các phần – từ đó có thể và nên luyện cho sinh viên tập truyền đạt lại thông báo “*từ trên xuống*”, “*từ dưới lên*” hoặc “*từ giữa ra*”. Cách làm này giúp người học làm chủ thông tin để thoải mái khi dịch, theo nguyên tắc “*đâm lao phải theo lao*”, tránh được hiện tượng mất tự tin nên phiên dịch xin lỗi và dịch lại theo hướng chính, “*độc đạo*”, thường ít khi thành công.

Một cách luyện tập đầy ngẫu hứng, gây hứng thú như trò chơi ngôn ngữ dành cho người phiên dịch tương lai là tổ chức theo dạng thi đua hai người hoặc cả nhóm dùng các cách nói (cấu trúc) khác nhau để diễn đạt một nội dung.. Thí dụ: - *Мне 20 лет (Tôi 20 tuổi)* → *Мне исполнилось/исполняется 20 лет (Tôi tròn hai mươi tuổi)* → *Мне (пошёл) двадцать первый год (Tôi đã sang tuổi 21)* → *Двадцать лет (тому) назад я родился/родилась/появился/появилась на свет (Hai mươi năm trước tôi sinh ra/ra đời)* → *Моя мать родила меня 20 назад (Mẹ tôi sinh tôi 20 năm trước)* → *Я 20-летний юноша (Я 20-летняя девушка) Tôi là chàng trai 20 tuổi/tuổi hai mươi; Tôi là cô gái 20 tuổi/tuổi hai mươi* → *Уже 20 лет живу/существую (на земле) Tôi sống/tồn tại trên đất này đã 20 năm rồi* → *(Сейчас 2015-й год.) Я родился/родилась в 1995-м году (Bây giờ là năm 2015). Tôi ra đời/sinh ra vào năm 1995* и т.д.; – *Хиатт nhập khẩu Việt Nga – Вьетнамо-российский экспорт-импорт/Экспорт-импорт между Вьетнамом и Россией* → *Трао đổi hàng hóa – Товарообмен/Обмен товарами/Товарный обмен; Видп bán hai chiều – Двусторонняя торговля; Cung cấp hàng hóa qua lại – Взаимные поставки; Cán cân thương mại – Товарный оборот.*

Người phiên dịch rất cần biết các cách định danh khác nhau của một sự kiện, khái niệm hoặc tên riêng; ví dụ: *президент страны/ chủ tịch nước (tổng thống), глава государства/người đứng đầu nhà nước, лидер государства/nguyên thủ quốc gia; Nhật Bản/Япония: đất nước mặt trời mọc (страна восходящего солнца), xứ sở hoa anh đào (вишнёвый край), đất nước võ sĩ đạo хатмurai/страна самураев; Россия/ nước Nga, берёзовый край/xứ sở bạch dương, сосновый край/xứ sở thông ngàn; Куба/Си-ба – Остров Свободы/Hòn đảo Tự do, Остров на Западном полушарии/Đảo quốc ở Tây bán cầu, страна Фиделя/đất nước của Fi-đen; Англия/ nước Anh – туманный Альбион/xứ sở sương mù v.v... Tương tự, trong những tình huống cụ thể tên thủ đô một nước có thể được hiểu như chính quyền, chính phủ của nước đó. Vốn từ ngữ được xem như “đồng nghĩa chức năng” đáng kể có tần suất sử dụng cao này không thể dạy cho người học hết được, người phiên dịch phải tự tích lũy dần trong đời bằng cả tiếng Việt và tiếng Nga.*

Ngoài ra, tuy không được coi là các kỹ năng dịch cơ bản, năng lực *Dịch viết văn bản nói/Письменный перевод устного текста* (“*nghe-dịch viết*”, “*gõ băng*”); *Dịch nói văn bản viết/Устный перевод письменного текста; перевод с листа* (“*đọc-dịch*”, “*dịch cầm giấy*”)***, cũng rất

cần luyện tập cho người phiên dịch tương lai.

Trên đây chúng tôi đã chia sẻ một số thao tác rèn luyện, thay thế cho việc dạy kỹ năng Dịch nói (kiểu “dịch học đường”) trên nền hoạt động giao lưu Việt-Nga với hy vọng nhận lại sự đánh giá phản hồi của các đồng nghiệp.

Chú thích:

* Trong Dịch nói (nếu chỉ là Dịch xuôi) trình độ ngoại ngữ của phiên dịch có thể thấp hơn rất nhiều so với tiếng mẹ đẻ, tuy nhiên người phiên dịch này còn phải thực hiện được cả Dịch ngược. Bởi vậy, tiêu chuẩn “nắm ngoại ngữ gần như ngang bằng tiếng mẹ đẻ” là cần thiết hiển nhiên.

** Chưa đề cập đến loại hình cao cấp và khó nhất trong Dịch nói là Dịch song song/Dịch cabin – Синхронный перевод thường sử dụng trong các cuộc gặp/hội thảo đa ngữ hoặc song ngữ nhưng với khối lượng văn bản nhiều, thời gian hạn chế, không cho phép Dịch đuổi/Dịch nối tiếp.

*** Về “Dịch nói văn bản viết” chúng tôi đã có dịp trình bày tại Hội nghị KH Khoa tiếng Nga, Đại học Hà Nội, tháng 6.2012.

Thay lời kết, xin gửi tặng bài thơ song ngữ về một chuyến phiên dịch hải ngoại của chúng tôi.

Ле Ван Няи

ПЕРЕВОДЧИК–БИЗНЕСМЕН

Нынче я представлен бизнесменом

(*ассистентом гендиректора*, увы!):

С галстуком, одет в костюм отменный – Ловок и удачен с ног до головы!

Договоры, счёты и расчёты...,

О товарах и деньгах ведётся речь

И поставках для проектов, квотах,

А порой о перспективах новых встреч...

Я, однако, только переводчик,

Спикер-представитель деловых людей, Но посредник – это мостик-зодчий, Связывающий партнёров и друзей.

Важных протоколов иль контрактов

Из партнёров каждый точно глух и нем – Без меня, представьте, на контактах

Ни другим, никак не подписать, ни тем!

Если б знали вы, что в переводе Однозначных слов и фраз готовых нет – Переводчик при своей свободе

Выбирает их, шлифуя как...поэт!

Видно, в переводческую бытность Мало знать нюансы бизнес-языка; А бывает так: за самобытность

Вопросительно “копают” свысока!

Убедившись, что русистика и бизнес Совместимы, людям всё перевожу; Не теряясь в жизненном капризе,

Я русиста словом–честью дорожу.

Осознав простую “беззащитность”: Для поездок дальних стар наверняка, Пачку *псевдокарточек* визитных

Всё ж храню пока в кармане пиджака...

Улан-Батор, март 2011 г.

Lê Văn Nhân

DỊCH GIÁ-DOANH NGHIỆP

Nay tôi được mang danh nhà doanh nghiệp (*Trợ lý ngài tổng giám đốc, rõ oai!*):

Đeo cà-vạt, diện com-lê sành đẹp

Về thành đạt toát ra cả hình hài!

Các hợp đồng, tài khoản và quyết toán..., Gặp-đàm phán về giá cả, tiền-hàng,

Nào cô-ta, cung cấp cho dự án,

Nào triển vọng lần sau tiếp tục bàn...

Tuy tôi chỉ là thông ngôn lời tới,

Loa phát thanh của doanh nghiệp mà thôi, Nhưng lại là *kiến trúc sư-cầu nối*

Có công to nhằm gắn kết người đời.

Nếu thiếu tôi hẳn mỗi lần tiếp xúc Từng đối tác coi như điếc và câm – Chẳng hợp đồng, biên bản nào ký được, Quan trọng mấy hai bên cứ "*ngâm dầm*"!

Giá như ai cũng biết rằng khi dịch Mọi câu chữ không có sẵn như mơ – Người phiên dịch dù làm theo ý thích,

Phải chọn từ, mài dũa hết...nhà thơ!

Điều rõ ràng:làm phiên dịch doanh nghiệp Biết rất sành ngôn ngữ chưa đủ đâu; Nhưng nếu anh quá tự tin thì "sếp"

Dễ hoài nghi, nhìn soi mói, nghiêng đầu!

Tiếng Nga và doanh nghiệp hòa kết nối

Tôi cứ dịch cho cả *tây lẫn ta*,

Mỗi lần gặp oái oăm không bối rối, Giữ lấy lời-uy danh dân tiếng Nga.

Dù nhận ra – chẳng ai bênh vực tiếp: Minh quá già cho những chuyến đi xa, Một tệp dày danh thiếp *vờ doanh nghiệp* Tôi vẫn giữ trong túi ngực điệu đà...

Ulan-Bato, tháng Ba 2011

Dịch, cuối tháng Sáu 2015